

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

УДК 338.242

*О.Ф. ДОЛЖЕНКОВ, докт. юрид. наук, проф.,
О. М. ГОЛОВЧЕНКО, канд. екон. наук, доц.,
Н.М. КРЕСТОВСЬКА, канд. іст. наук, доц.*

Одеський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: НЕОБХІДНІСТЬ НОВИХ ПІДХОДІВ

Розглянуті шляхи удосконалення правового забезпечення економічної безпеки держави.

Проблема захисту економічних інтересів людини, суспільства і держави існувала завжди, виступаючи на світанку людської цивілізації в якості одного з державоутворюючих факторів, а в подальшій історії державності – в якості чинника розвитку державних та правових інститутів. Досить згадати, що всі революції на зламі середньовіччя та Нового часу (Нідерландська, Англійська, Велика Французька революції, війна за незалежність США) були “податковими”, тобто починались через економіко-політичні причини, внаслідок відсталого недоплати моделі економічної політики держави.

Реформування економіки та системи управління нею в Україні з початку 90-х років ХХ ст. супроводжується комплексом кризових явищ. Економічні відносини, методи управління, зміна форми власності, а також організаційні форми управління реорганізуються хоча й у певному, а саме – ринковому напрямі, але нерідко цей процес йде стихійно; рішення, які його визначають, подекуди є ситуативними.

Аналітики (В. Духов, О. Данильян, О. Дзьобань, М. Панов [1, 2]) неодноразово визначали причини тривалих кризових явищ у сучасній Україні, вказуючи на рудименти адміністративно-командної системи управління, деформовану економіку, в якій надмірно питому вагу мав військово-промисловий комплекс, приховану інфляцію (у формі дефіциту товарів широкого вжитку), розрив кооперації та економічних зв'язків внаслідок розпаду СРСР, впровадження елементів ринкової економіки за відсутності ринкових інституцій, психологічну неготовність значної частини населення до роботи в нових умовах.

Але, як здається, ці причини, попри їх безумовну значущість, все ж не були вирішальними. Інакше неможливо пояснити той факт, що країни Балтії за наявності всіх вищевказаних кризових факторів і за практичної відсутності власних сировинних ресурсів «обі-

йшли» Україну в економічному відношенні і нещодавно стали членами Європейського Союзу.

На нашу думку, вирішальний чинник системної кризи української економіки, яка досі не підійшла навіть до порогу інформаційної стадії розвитку, лежить у політико-правовій площині. На відміну від країн Балтії Україна не тільки не змогла рішуче відмовитись від соціалістичної (а фактично – феодальної) економіко-політичної системи, але протягом останніх років значно зміцнила її принаймні в окремих сферах. Підтвердженням тому є складання ієрархічних, до того ж зімкнутих зі злочинним світом економічних кланів, формування різноманітних “дахів” для бізнесу (що є відтворенням феодальної васально-сеньйоральної системи), протизаконне усування конкурентних засад економічної діяльності (що навіть спомини про феодально-цехову систему ремісництва у середньовічних містах). Ці рудименти старої економіко-політичної системи гальмують розвиток ринкових відносин та конкурентноспроможної економіки.

Модель економічної безпеки радянської України була розрахована на соціалістичний (тобто – феодально-антиринковий) тип економічних відносин. З урахуванням певних ринкових перетворень, які вже сталися в Україні, і майбутніх рішучих змін у процесі входження України до європейського економічного та безпечного простору, має зазнати докорінних змін система економічної безпеки. З цих позицій прийняття в 2003 р. Закону України “Про основи національної безпеки України” відбило нагальну суспільну потребу у формуванні правових засад системи національної безпеки та економічної безпеки країни як її складової.

За визначенням цього Закону національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потен-

ційних загроз національним інтересам (ст.1). Закон не містить визначення економічної безпеки, що, на наш погляд, є певним його недоліком. Як на нас, економічна безпека може бути визначена як стан захищеності економіки країни від зовнішніх і внутрішніх загроз. Метою економічної безпеки є забезпечення сталого економічного розвитку країни в інтересах задоволення соціальних та економічних потреб громадян при оптимальних витратах праці та природоохоронному використанні сировинних ресурсів і навколишнього середовища [3, с.66].

Природно, постає запитання про те, що ж може бути віднесене до зовнішніх і внутрішніх економічних загроз.

Дослідники проблем економічної безпеки до внутрішніх загроз включають наступні (за ступенем значущості): корупція в органах влади; спад виробництва в наукомістких галузях; різке зростання злочинності; руйнування вітчизняних наукових шкіл; невиконання державою функцій захисту суб'єктів господарювання [4, с.110]. Однак деякі з перелічених загроз не можна зарахувати до суцього економічних, крім того, цей перелік уявляється далеко не повним.

Більш детальна класифікація основних економічних загроз може виглядати так: низький технологічний рівень більшості галузей; високі витрати виробництва; низька якість продукції; зниження науково-технічного потенціалу; високий рівень монополізації економіки; посилення сировинної спрямованості економіки; низька інвестиційна активність; скорочення виробничої сфери; посилення майнового розшарування населення; невідповідність існуючої фінансової, кредитної, грошової, податкової систем вимогам ринкових відносин; зростання державного боргу; криміналізація економіки, зростання корупції й організованої злочинності; негативна політика у сфері приватизації; незбалансованість і непослідовність дій економічних структур.

До основних зовнішніх загроз науковці включають: імпорту залежність України по багатьох видах продукції; сировинну спрямованість українського експорту; дискримінаційні заходи іноземних держав і міжнародних економічних організацій у зовнішньоекономічних відносинах з Україною; зростання зовнішнього боргу і, відповідно, бюджетних відрахувань на його обслуговування; недосконалість митної політики [5, с.87].

Аналіз економічної безпеки держави в найважливіших сферах економіки свідчить, що найбільшу небезпеку для України становлять внутрішні загрози, які носять системний характер, оскільки їх коріння знаходиться у неперодоланій радянській квазисоціалістичній, а за суттю – феодальній економіці. Разом із тим, не можна недооцінювати зовнішньоекономічний фактор, що є важливою складовою всієї проблеми економічної безпеки, особливо в умовах відкритої економіки і майбутнього входження України до європейського економічного простору.

Таким чином, система економічної безпеки України повинна розглядатися як підсистема системи державної безпеки України і у взаємозв'язку з перерахованими системами безпеки. До сьогодні на державно-

му рівні, починаючи з 1997 р., були спроби розробити проект концепції економічної безпеки України, однак до завершення ця робота доведена не була. Не в останню чергу саме тому чинний Закон “Про основи національної безпеки України” відтворює застарілий тип економічного та юридичного мислення, властивий квазисоціалістичній правовій системі, а саме – є надмірно декларативним, багатослівним та незмістовним за сутністю.

Для удосконалення правового забезпечення економічної безпеки країни, перш за все, слід виробити адекватну сучасності її теоретичну модель. Доцільно в цьому звернутись до досвіду країн, які вже успішно подолали бар'єр між феодальною та ринковою економікою, перш за все – країн Західної Європи та Північної Америки. Досвід західних країн дозволяє простежити загальні риси в численних розробках концепції економічної безпеки.

На першому етапі такої розробки варто обрати основну ідею, на якій будувався би проект забезпечення економічної безпеки країни. Справа в тому, що забезпечення економічної безпеки може здійснюватися різними шляхами, і залежно від вибору основної ідеї будуть обрані і способи забезпечення економічної безпеки, і, відповідно, проект і програма її наступної реалізації.

При цьому, як правило, визначаються наступні основні питання:

- на які фундаментальні соціально-економічні підходи орієнтуватися;
- чи повинна концепція національної економічної безпеки мати ідеологічну спрямованість;
- яким головним тенденціям у внутрішньому і зовнішньому економічному середовищі держави слід протистояти, а яким – сприяти;
- чи відповідає концепція реальним можливостям її реалізації [6, с.319].

При вирішенні цих питань треба мати на увазі, що проблема економічної безпеки тісно взаємозалежна з іншими сферами діяльності: правовою, соціальною, політичною, військовою, екологічною і багатьма іншими. Проект концепції економічної безпеки держави повинен містити три базові блоки: інтереси, загрози і безпосередньо захист.

На сучасному етапі основними економічними інтересами можна вважати: забезпечення економічного суверенітету України; створення правового демократичного механізму державного регулювання економіки; економічне відродження держави і поліпшення добробуту населення; розвиток міжнародних економічних відносин. Ці економічні інтереси мають бути перетворені на цілі державної економічної політики. За умов економіки перехідного періоду економічні інтереси різних соціальних груп вступають у протиріччя, крім того, слід враховувати протиріччя зовнішніх і внутрішніх економічних інтересів.

Навіть у країнах з розвинутою економікою завжди існує протиріччя між економічними інтересами особистості, суспільства, держави й інших держав, однак в умовах процесів трансформації ці протиріччя набувають особливої гостроти. Крім того, у перехідному пе-

ріді це збільшується не сформованістю і нестійкістю всієї системи економічних інтересів. Для того, щоб здійснювати цілеспрямований рух, необхідно чітко бачити саму мету, а якщо мета сформована чи визначена нечітко, то навряд чи можна говорити про ефективне її досягнення. Тому на етапі перехідної економіки варто орієнтуватися на економічні інтереси, що визначені чітко, тобто на нейтралізацію факторів, небезпечних для існування і прогресивного розвитку суспільства і держави. При такому підході основним напрямком у сфері забезпечення економічної безпеки на перехідний період стає завдання запобігання спрямуванню траєкторії розвитку суспільства і держави в зону підвищеної небезпеки, що може бути виявлена для всіх рівнів економічної безпеки держави [7, с.81].

В економічній сфері до показників підвищеної небезпеки відносять: 1) утрату здатності економічної системи держави вийти з економічної кризи внаслідок негативного впливу зростаючої економічної злочинності, що паралізує економічну систему держави і цивілізоване підприємництво; 2) утрату можливостей адаптації економічної системи до скорочення сировинних і енергетичних ресурсів; 3) деградацію і структурну кризу індустріальних галузей унаслідок падіння промислового, технологічного і науково-технічного потенціалу держави; 4) зростання виробничих витрат і інфляційних процесів; 5) руйнування фінансової системи держави; 6) падіння рівня виробництва ВНП та ін.

Щоб запобігти появі конкретної загрози, використовується третій блок концепції економічної безпеки – захист. Він містить комплекс заходів для запобігання чи локалізації збитків, нейтралізації посягань, ворожих дій, небезпек. Методи і заходи для здійснення захисту можуть бути досить різноплановими і не обов'язково спрямованими прямо на усунення загрози, а на усунення чинників, що спричиняють дану загрозу. Головна спрямованість таких заходів – зниження рівня небезпеки. Методи захисту включають засоби і способи їх використання.

До основних принципів організації і здійснення захисту у сфері економічної безпеки держави можна віднести:

- системність, що передбачає розгляд проблем захисту з урахуванням комплексного використання правових, організаційних і технічних засобів захисту, при цьому повинна бути забезпечена безперервність процесу захисту;

- обґрунтованість, оскільки складність завдань, великий обсяг робіт і обмеженість ресурсів вимагають глибокого науково-технічного обґрунтування рішень;

- ефективність, що передбачає співвідношення ефекту і витрат, виключення зайвих витрат, забезпечення використання найбільш досконалих методів і способів захисту;

- оперативність в управлінні, що забезпечує можливість негайного реагування залежно від важливості об'єктів і зміни характеру загроз із метою запобігання виникненню загрози або ліквідації її наслідків.

Науково обґрунтований проект концепції економічної безпеки України, побудовано з урахуванням пе-

рахованих принципів, а створена на його основі державна програма національної економічної безпеки дозволить розробити ефективну систему заходів практичного забезпечення економічної безпеки, реалізація яких сприятиме подоланню багатьох кризових явищ в економіці України.

Як вже зазначалось, чинний Закон “Про основи національної безпеки України” є декларативним по суті, скоріше політичним документом, ніж нормативно-правовим актом, і в даній редакції не містить конкретних правових норм, що визначають права й обов'язки суб'єктів національної безпеки. Зокрема, ст.7 лише констатує наявність загроз національній безпеці як негативних ситуацій, а ст.8 містить не правові норми, а програму їх реалізації.

Закон має містити чітке визначення основних показників національної, в тому числі, економічної безпеки країни, яке має бути вироблене на підставі ґрунтовних економіко-теоретичних досліджень. Інакше неможливо з'ясувати рівень ефективності дії Закону. Тому авторами пропонуються наступні кроки для удосконалення Закону “Про основи національної безпеки України” [8]:

- у ст.1 Закону потрібно конкретизувати визначення національної безпеки, включивши до неї визначення різних складових національної безпеки, в тому числі - економічної;

- у ст.3 уточнити, що ж є об'єктами національної безпеки, в тому числі - економічної;

- у ст.4 включити до переліку суб'єктів забезпечення національної безпеки Конституційний Суд України, водночас виключивши вказівку щодо громадян України, які статтями 3 та 4 визначаються одночасно як суб'єкт і як об'єкт національної безпеки;

- зі ст.9 виключити положення, що дублюють інші закони, наприклад, Конституція України, Закон “Про Раду Національної безпеки та оборони”, Закон “Про Службу безпеки України” та ін.

Крім того, на підставі науково обґрунтованої концепції економічної безпеки держави слід внести уточнення до інших нормативно-правових актів України, зокрема, до законів, що визначають статус державних органів, які є суб'єктами національної безпеки, та до законів, які визначають відповідальність за посягання на економічну безпеку держави.

Усе вище викладене дозволяє зробити наступні висновки.

Позитивні зміни в економіці України неможливі без рішучої відмови від старої економіко-політичної системи. Рудименти старої економічної системи гальмують розвиток нових економічних відносин. Модель економічної безпеки, що була орієнтована на колишні економічні відносини, продемонструвала повну непридатність в нових економічних умовах. Ефективна система заходів щодо економічної безпеки можлива тільки на основі науково обґрунтованого проекту концепції економічної безпеки України. Прийнятий закон не вирішує проблем економічної безпеки, тому що не містить конкретних правових норм, які визначають права й обов'язки суб'єктів національної безпеки.

Для рішення зазначених проблем необхідно виробити чітку концепцію й на основі цієї концепції внести уточнення в Закон "Про основи національної безпеки України" та інші нормативно-правові акти, що визначають відповідальність за посягання на економічну безпеку держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данільян О.Г., Дзобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації. -Х.: Фоліо, 2002. -285 с.
2. Духов В.Е. Экономическая разведка и безопасность бизнеса. -К.: ИМСО МО України, НВФ «Студцентр» 1997. -176 с.
3. Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности. -М.: «Ось-89», 2000. -400 с.
4. Дарнопих Г.Ю. Проблеми державного і господарчого управління в сфері забезпечення економічної

безпеки держави // Актуальні проблеми розвитку суспільної думки і практики: Зб. наук праць. -1997. - Вип.3. -С.110-113.

5. Дзлийев М.И., Урсул А.Д. Основы обеспечения безопасности России. -М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. -423 с.

6. Николайчук И.А. Концепция национальной безопасности США и положение России // Проблемы глобальной безопасности. -М.: ИНИОН РАН, 1995. - С.270-334.

7. Лазарев И.А. Проблемы разработки концепции национальной безопасности Российской Федерации // Проблемы глобальной безопасности. -М.: ИНИОН РАН, 1995. -С.80-142.

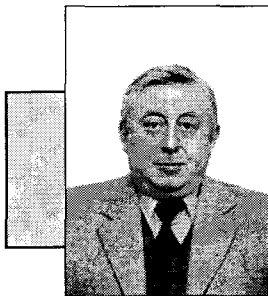
8. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 р. // ВВР України. -2003. - № 39. -Ст.351.

Надійшла до редколегії 27.01.2005

ДОЛЖЕНКОВ А.Ф., ГОЛОВЧЕНКО Е.Н., КРЕСТОВСКАЯ Н.Н. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: НЕОБХОДИМОСТЬ НОВЫХ ПОДХОДОВ
Рассмотрены пути усовершенствования правового обеспечения экономической безопасности государства.

DOLZHENKOV A.F., GOLOVCHENKO E.N., KRESTOVSKAJA N.N. LEGAL REGULATION OF NATIONAL ECONOMIC SAFETY: NECESSITY OF NEW APPROACHES

Ways of improvement of legal maintenance of economic safety of the state are considered.

С.В. СИМОВ'ЯН

канд. техн. наук

Акціонерний Східно-Український банк «Грант»

УДК 343.359:368.021

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Розглянуто методи контролю за готівковими операціями в страховій сфері.

Посилення заходів фінансового моніторингу в банківських установах привело до серйозного скорочення можливостей використання цих організацій з метою легалізації злочинних доходів. Міри протидії відмиванню грошей, початі на законодавчому рівні, у багатьох країнах спрямовані в першу чергу на жорсткість банківського нагляду, що привело до зсуву акцентів злочинців, що відмивають гроші, в бік небанківських установ: кредитних спілок, інвестиційних фондів, платіжних систем. Особливе місце в цьому списку займають страхові компанії, у першу чергу, через специфічний характер послуг, що вони здійснюють.

Українські страхові компанії не стали виключенням із світового досвіду щодо їхнього використання з метою відмивання грошей. Тінізація української економіки,

зокрема, страхового ринку, а також існування правових колізій у нормативній базі, що регулює відносини в даній сфері, є основними причинами незаконного використання операцій страхування задля легалізації кримінальних доходів.

Проблема і масштаби здійснення так званих операцій «псевдострахування» в Україні вже неодноразово обговорювалися на вищому державному рівні. Зокрема, на одній з нарад з проблеми протидії організованій злочинності і корупції Президент України звертав увагу правоохоронних органів на криміналізацію страхової сфери: "Лише третя частина страхування працює на економіку. Інше – тіньові і напівтіньові фінансові схеми. Страхові надходження ростуть, а виплати практично не змінюються. Через "псевдострахування" істотно змен-